

גד יאיר. אהבה זה לא פרקטיש: המבט הישראלי על גרמניה.

בני ברק: הקיבוץ המאוחד. 2015. 416 עמודים

עדי לבני*

הכותרת קלילת המצלול אינה מסגירה שספרו של גד יאיר מבקש להכריע באחת מסוגיות היסוד בדיון ההיסטורי שלאחר השואה: האם השואה התרחשה בשל ייחודיות בטבע הלאומי הגרמני, או שמא הייתה תוצר של תכונות אוניברסליות ולפיכך יכולה הייתה להתרחש בכל מקום ובכל זמן? יאיר, כפי שמתחוויר כבר מעמודיו הראשונים של הספר, שייך לאסכולת ה"דרך המיוחדת" של גרמניה בהיסטוריה, הטוענת לקיומו של ייחוד גרמני. אף על פי כן, זו אינה קשורה לדידו ברוע רדיקלי או באנטישמיות דמונית מושרשת (כפי שטען למשל ההיסטוריון האמריקני דניאל גולדהגן בספרו שנוי המחלוקת תליינים מרצון בשירות היטלר¹). על פי יאיר, מקורותיו של הייחוד הגרמני שונים, פרוזאיים הרבה יותר וכוללים תכונות קולקטיביות כמו חיבה לסדר, נוקשות, רציונליות וצייתנות. יאיר טוען כי אלו התכונות שאפשרו את השואה, ואף יותר מכך – וכאן הופכת טענתו למרחיקת לכת באמת – הן ממשיות לאפיין את הגרמנים גם כיום. לעת עתה מופעיהן בלתי מזיקים, אך בעיתוי ובנסיבות המתאימים הן עלולות לאפשר קטסטרופה דומה.

למסקנות אלו מגיע יאיר באמצעות ראיונות עומק שקיים עם כשמונים ישראלים החיים כיום בגרמניה, ועל סמך תשובותיהם של עוד כמאה נשאלים בסקר אינטרנטי. הספר אינו מסתפק בהצגת "המבט הישראלי על גרמניה", כפי שמבטיחה כותרת המשנה, אלא מבקש "להגיע אל גרמניה עצמה: אל תרבותה, אל הקודים העמוקים והרציפים שעומדים בבסיסה" (עמ' 15). בסגנון בהיר יאיר משרטט את קווי המתאר של האופי הלאומי הגרמני דרך חוויותיהם של ישראלים החיים בגרמניה: בדינמיקה האינטימית שלהם עם בני זוגם הגרמנים, ביחסי שכנות, במפגשים עם עולם העבודה ועם מערכת החינוך הגרמנית ועוד. לישראלים תפקיד חשוב בספרו של יאיר: הם משמשים תמונת מראה, נגטיב, של הגרמנים, וכך משקפים את האופי הגרמני. הספר מציג שורה ארוכה של דיכטומיות המבחינות בין ישראלים לגרמנים: חמימות לעומת קרירות, יצירתיות ויוזמה לעומת שמרנות וחשיבה "בתוך הקופסה", חפיפניקיות לעומת קפדנות ועוד.

הספר כולל חומרי ריאיון עשירים ודוגמאות אילוסטריביות ומקוריות. כך למשל דן יאיר ביחסם של הגרמנים למיחזור, יחס קפדני שסטייה ממנו גוררת סנקציות ולכן יאיר מכנה אותו "משטור הפשיעה האקולוגית". לטענתו, היחס למיחזור מבטא תכונות אינהרנטיות לגרמנים כמו נוקשות והקפדה על החוקים, והוא מאפשר את שיבתן של פרקטיקות ההלשנה שרווחו הן בתקופת המשטר הנאצי והן במזרח גרמניה. כמו פרקטיקות אחרות שנהוגות כיום בגרמניה, גם היחס למיחזור מושתת למעשה על יסודות תיאולוגיים עמוקים; לדברי יאיר הגרמנים מונעים גם כיום, מבלי להיות מודעים לכך, מתוך אתיקה לותרנית החותרת להיטהרות ולגאולה ומונעת על ידי פחד מהשטן.

* החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים
1 גולדהגן, ד' (1998). תליינים מרצון בשירות היטלר: גרמנים רגילים והשואה. תל אביב: משכל.

מוטיב מרכזי בספר, שעל פי יאיר גם הוא מבוסס על אתיקה לותרנית, הוא ה"מבט המפוצל" הגרמני. בגרסתו הלותרנית הוא מתבטא בהפרדה בין חירות המחשבה ובין החובה לציית לשליט ארצי או לתכתיביו של עולם המעשה. גם כיום, טוען יאיר, הגרמנים מומחים בפיצול - בין רציונליות לרגשות (ועל כן "אהבה זה לא פרקטיש"), בין הפרטי לציבורי. עולמם תלוי ביכולת לתחום ולהבחין, להכניס כל דבר למגירה המתאימה לו, למכל המיחזור הנכון. יאיר מדגים זאת יפה בדינו בתרבות הגוף החופשי (Freie Körperkultur) הגרמנית. בגרמניה, בניגוד לישראל, העירום מקובל יותר במרחב הציבורי. הגרמנים נוחים להתפשט - אם בסאונות ואם בפארקים ציבוריים בימי שמש. לטענת יאיר, המבט המפוצל הוא שמאפשר את העירום במרחב הציבורי מכיוון שהוא מאפשר, בהקשרים מסוימים, לראות את הגוף במנותק ממנייות. ההבחנה באשר למבט המפוצל חורגת מסך הסטריאוטיפים המוכרים לנו על "הגרמנים", והספר כולל תובנות רבות נוספות ומעוררות מחשבה. אף על פי כן, סגנונו הנחרץ של יאיר מפחית מהרושם של תובנות אלו. כל הדרכים שיאיר מתווה מובילות במהירות מסחררת בחזרה לאושוויץ: מפרקטיקות יומיומיות כמו הרגלי מיחזור ועד המבט התמים - בניגוד למבט הישראלי, המחפצן - שאינו מקשר אוטומטית בין עירום למיניות. וכך, במעין תעלול לוגי, כל מה שנדמה חיובי הופך לשלילי. ביטויי השונים של המבט המפוצל הגרמני, טוען יאיר, שקולים כולם "למבט שראה את היהודים נלקחים מבתיים אך לא חשב שזה נוגע לו. [...] זוהי אותה יכולת שאפשרה לאבותיהם לפצפץ גולגולות של תינוקות בלי לחוש מורך לב" (עמ' 186).

למסקנות אלו, כאמור, הוא מגיע על בסיס המבט הישראלי. דווקא השואה, לטענתו, הופכת את הישראלים לצופים מהימנים במיוחד. רגישותם מאפשרת להם לראות את מה שבלתי נראה לעין רגילה; המבט הטראומטי שהם סיגלו מאפשר להם להבחין בעקבותיה המטושטשים של גרמניה הנאצית גם בגרמניה הנאורה של ימינו. אולם גם אם מקבלים את טענת יתרונו של המבט הישראלי, שאינה מבוססת דיה בספר, דווקא ההנגדה המתמדת בין ישראלים לגרמנים ללא הקשר השוואתי רחב יותר אינה מאפשרת ליאיר להוכיח כי התכונות שהוא מייחס לגרמנים כיום אכן כרוכות בייחוד. כך למשל כשהוא מבקש להראות כמה מחושבים הגרמנים, שעורכים מפגשים חברתיים בכפוף לתיאום מראש ביומן, ומציב לעומתם קריקטורה של הישראלים הספונטניים, ש"קופצים" בהתראה של רגע לקפה ועוגה, אין בכך כדי לשכנע כי דווקא הגרמנים חריגים. שנית, הוא מתעלם מכך שבתחומים מסוימים ההבדלים בין גרמנים לישראלים מקורם בנורמות שהתפתחו בעקבות השואה. לדוגמה, כפי שהראתה יעל השילוני-דולב, בעוד ישראל היא "מעצמת פרוין", מובילה עולמית בבדיקות גנטיות המעודדת הפלות במקרים של פגמים בעובר, בגרמניה פרטיקות שעלולות להתקשר להשחבה גנטית מעוררות רגישות והמדינה מגבילה אותן. אם כן, לפחות מקצת מההבדלים שזיהה יאיר בין ישראלים לגרמנים, ובכללם היחס למוסד המשפחה, התעצבו בעקבות השואה, ועל כן לא יכולים לנבוע מאותו אופי לאומי קמאי שהוא מייחס לגרמנים.

אולם השאלה המרכזית שעולה מהספר אינה אם האופי הלאומי הגרמני ייחודי, אלא אם אפשר לשרטט קו ישר בין הגרמנים בגרסת 2015 לגרמנים בגרסת 1933. יאיר משיב על כך בהן נלהב, והמהלך שהוא מוביל בנוי באופן שאינו מאפשר להחלישו: הוא שולל למשל את השפעתם של שינויים דוריים על האופי הגרמני, מאחר ש"אין די בהכרעה מודעת של כמה צעירים להתמודד עם השטימונג [כלומר המזג] הגרמני להביא לשינוי תרבותי כולל. נכון שזה

מצליח אי פה, אי שם, [...] אבל מדובר, שוב, ביוצאים מן הכלל" (עמ' 147). יאיר גם מכיר בכך שההיסטוריה המשפחתית הפרטית שלו יכולה הייתה להשפיע על מסקנותיו ואף מודה כי ייתכן שהפרשנות שנתן לעדויות מרואייניו היא "כל כולה תוצאה של טראומה משפחתית מודחקת" (עמ' 407), אולם הכרה זו אינה מיתרגמת להצגה מסויגת יותר, כי אם דווקא לאישוש מחדש של הטענה ("כל מה שכתבתי בספר הוא אובייקטיבי וכן", עמ' 408). אם כן, מה שפוגע בתוקף טענתו של יאיר היא העובדה שהיא אינה עומדת במבחן הפופריאני הפשוט לתקפותה של תיאוריה מדעית: היותה ניתנת להפרכה.